

ІСТОРИКО-КУЛЬТУРОЛОГІЧНИЙ ПІДХІД ДО ПРОЦЕСУ ХУДОЖНЬОГО ПІЗНАННЯ.

Тетяна СТРАТАН-АРТИШКОВА (Кіровоград)

У статті здійснюється аналіз інтегративних та диференціальних тенденцій розвитку художньої культури, розкривається сутність взаємодії мистецтв в історико-культурологічному аспекті, визначається важливість розкриття «художньої картини світу» у процесі художнього пізнання.

В статті аналізуються інтегруючі та диференціюючі тенденції розвитку художественной культуры, раскрывается сущность взаимодействия искусств в историко-культурологическом аспекте, определяется важность раскрытия «художественной картины мира» в процессе художественного познания.

Ключові слова: історико-культурологічний підхід, художнє пізнання, взаємодія мистецтв, майбутній учитель музики.

Постановка проблеми. У процесі професійного розвитку майбутнього вчителя музики особливого значення набуває загальнохудожня підготовка, володіння комплексом музично-історичних, музично-теоретичних і культурологічних знань, уміннями здійснювати художній діалог в контексті художньої картини світу, що плідно впливає на розвиток ціннісно-особистісної сфери майбутніх фахівців. формування культури художнього сприйняття.

У підготовці вчителів музики широкого профілю проблема поліхудожнього розвитку займає особливе місце, оскільки спрямовується на розв'язання важливих професійно-педагогічних завдань. Головна мета й завдання полягає не лише в тому, аби поглибити художній тезаурус студентів, розвинути їхню інтелектуальну сферу, надати культурологічних знань, а й у тому, щоб розкриваючи інтегруючі та диференціюючі тенденції розвитку мистецтв, використати їх для розвитку професійно значущих особистісних якостей, сприяти глибокому розумінню й переживанню емоційно-образного змісту твору, формуванню вмінь створювати художній діалог, оволодінню необхідними методами і прийомами використання взаємодії мистецтв у практичній діяльності.

Метою статті є: здійснити аналіз синтезу різновидів мистецтва на всіх етапах розвитку художньої культури, визначити доцільність історико-культурологічного підходу в процесі викладання музично-теоретичних та музично-виконавських дисциплін.

Ідея поліхудожнього виховання не втрачає свого значення упродовж усього розвитку людства. Вона знайшла своє розкриття в педагогічній творчості відомих українських педагогів – К. Стеценка, М. Леонтовича, М. Лисенка, Б. Яворського; розробляється й осмислюється в ґрунтовних філософських

працях М. Кагана, Є. Квятковського, Б. Лихачова, О. Лосєва, Б. Неменського, В. Неверова, Ю. Фохт-Бабушкіна, Б. Юсова, наукових педагогічних працях Л. Масол, Н. Мирецької, Г. Падалки, О. Рудницької, Г. Шевченко, О. Щолокової.

Процес художнього пізнання містить розумово-пізнавальний, емоційно-почуттєвий, творчо-діяльнісний компоненти, котрі у своєму взаємозв'язку спрямовують розвиток ціннісно-особистісної сфери суб'єкта процесу художнього пізнання. Тому комунікативна проблематика в контексті пізнання і розуміння змісту мистецьких творів та мистецької освіти є надзвичайно важливою і актуальною. Це позначається в осмисленні процесу авторського творення, досягненні змісту художнього твору, створенні справжньої художньо-діалогової взаємодії, виявлення й розуміння на цьому підґрунті свого «Я», усвідомлення свого місця і значення у соціумі. Це спрямовує сучасну мистецьку освіту на пошуки способів удосконалення і модифікацію процесу художнього пізнання як актуальної педагогічної проблеми.

Важливим аспектом у даній проблемі є використання різновидів художньої творчості у їх взаємозв'язку для здійснення повноцінного процесу діалогової взаємодії. Для визначення ефективних методів і способів докладніше розглянемо цю проблему в історико-культурологічному аспекті, зосередимо увагу на більш значущих й унікальних, як на наш погляд, інтегративних та диференціальних тенденціях і явищах художньої культури.

З давніх-давен різні види мистецтва виконують надзвичайно важливу роль у житті людей. Одна історична епоха змінює іншу, на зміну одній суспільно-економічній формації приходить інша, розвиток науково-технічного прогресу впливає на суспільний устрій, життя людини, її світогляд. Ці тенденції історичного розвитку відповідно змінюють і зміст мистецьких творів. Але функції мистецтва, котрі визначають закономірно-необхідний характер мистецтва, залишаються стабільними, що і робить, як зазначає С.Шип, «художні твори навіть далеких часів і країн "сучасними", близькими для людей нашої доби» [7]. Найбільш стабільними функціями визначаються такі: експресивна, сигнально-комунікативна, пізнавальна, магічна, сугестивна, суспільно-організаційна, ціннісно-орієнтаційна, виховна, гедоністична [7]. До

особливих функцій функцій музичного мистецтва автор відносить ігрову, духовно-катарсичну, ідейно-пропагандистську, товарно-економічну, терапевтичну, психоделічну.

Важливою інтегративною функцією різновидів мистецтва М. Каган визначає комунікативну функцію [5]. До вивчення комунікативної функції мистецтва (від лат. *communis* – спілкуюся), яка уможлиблює здійснити художній зв'язок «сприймач – художній твір – автор – сприймач» зверталися Арістотель, Г. Лессінг, І. Гердер, А. Бергсон, Б. Кроче.

Художній твір – це універсальний комунікативний код, певна знакова система, декодуючи яку, суб'єкт художнього спілкування має змогу ознайомитися з особливостями культури певної епохи, її змістом, здійснити художній діалог з автором твору, пережити життя іншого, звернутися до свого внутрішнього світу, пізнати і вдосконалити самого себе. Саме тому «мова» творів відомих митців долає часові кордони, стає зрозумілою, пробуджує в людині творця (А.Енштейн).

У процесі художньої комунікації здійснюється світоглядна функція мистецтва, яку сучасна наукова думка визначає домінантною (В.Діденко, В.Лутай, В.Малахов, О.Рудницька, Д.Узнадзе).

Взаємодія мистецтв – це не просто синтез різних сфер художньої творчості. Проблема взаємодії мистецтв розкривається й осмислюється у працях відомих філософів і мистецтвознавців XIX ст. (В.Ваккенродер, Г.Гегель, І.Кант, П.Новалис, Л.Тік, Ф.Шеллінг, Ф.Шлегель, К.Шнаазе) і XX ст. (С.Аверинцев, М.Бердяєв, Ю.Борєв, В.Ванслов, М.Каган, А.Канарський, О.Лосєв, В.Михальов, П.Флоренський).

Кожна художня система певної історичної епохи розкриває особливості світогляду, потреби та інтереси суспільних класів. Певна суспільно-економічна формація характеризується репрезентативним видом мистецтва, який визначає основний конструктивний принцип і внутрішню спрямованість усіх інших видів мистецтва [6]. Репрезентативний вид мистецтва найбільш повно виконує роль історичної трансляції, виражає і презентує художню культуру реципієнтам наступних етапів суспільного розвитку, забезпечує безперервність культурної традиції і сприяє формуванню культурної самосвідомості нової історичної епохи (Ю.Борєв). Кожна епоха в художній культурі характеризується й актуальним мистецтвом, найбільш популярним на відповідному етапі. Створення цілісного загальнохудожнього контексту дає змогу продемонструвати конкретно-історичну сутність індивіда, його

психологічні якості, що найяскравіше характеризують певну соціокультурну ситуацію, допомагає проникнути в ціннісний зміст людського «Я».

У науковій праці «Історія образотворчих мистецтв», використовуючи філософсько-історичний метод дослідження, аналізуючи й узагальнюючи структурні компоненти художньої культури, К.Шнаазе зазначає, що мистецтво є свідомістю народів, їх опредметненим судженням про цінність речей, відображає життя, почуття, думки епохи, є засобом проникнення в духовний світ культури.

Взаємодія різновидів мистецької творчості особливо яскраво виявляється на перетині епох, наприклад, епоха Середньовіччя – епоха Відродження; романтизм кінця XIII – початку XIX ст., модернізм кінця XIX – початку XX ст. Свій початок вона бере у культурі давніх народів, відбиває розвиток класових взаємин, релігійні канони, естетичні погляди, практичні потреби людей.

Високим розвитком почуття краси, вірою у вічне життя і особисте безсмертя, ототожненням Сонця із життєвою силою характеризується самотутня єгипетська культура, що з високою майстерністю, величністю і реалістичністю відбивається у пам'ятниках єгипетського мистецтва. Релігійні погляди єгиптян, своєрідність їх письмен, позначилися на специфіці різновидів мистецтва, котрі характеризувалися недиференційованістю і взаємопроникненням. У процесі свого розвитку художня культура Стародавнього Єгипту, котра дотримувалася суворих канонізацій художніх образів, надалі відображувала нові вимоги часу, боротьбу різних соціальних верств.

Презентативним і домінуючим видом мистецтва Стародавнього Єгипту була архітектура. Монументальний архітектурний комплекс визначав стиль скульптури, стінопису і у поєднанні з обрядовими діями складав єдиний унікальний ансамбль. Характерними ознаками єгипетської пластики, що зумовлено культовими вимогами, є пропорційність, симетричність, грандіозність, узагальненість моделювання образів, міміка, що позбавлена афектації, погляд, який спрямовується вдалечінь, співучі й надзвичайно людські форми, велична краса. Таким постає скульптурний образ Нефертіті, що означає «Прекрасна прийшла». Слушним є вислів Ігоря Долгополова про те, що мабуть, жодне мистецтво у світі не володіє такою магічною якістю, узагальненістю, вираженістю ритмів і строгістю гармонії, таким потоком прекрасних асоціацій, відчуттів і емоцій, як мистецтво майстрів Давнього Єгипту [3, 13].

Історія культури свідчить, що в останнє сторіччя до нашої ери та на початку нашої доби

відбувається поступовий розклад первісно-родового ладу, його заміна територіальними об'єднаннями й зародження класового суспільства. У зв'язку з цим поступово мистецтва починають відокремлюватись одне від одного й розвиватися як самостійні види художньої творчості. Але диференціація синкретичного мистецтва не тільки не зняла питань синтезу мистецтв, а навпаки, сприяла зародженню нових синтетичних жанрів, різних видів взаємозв'язку і взаємовпливу. Це стосується і розвитку художньої культури Стародавньої Греції і Стародавнього Риму.

В античному світі досягли свого розквіту всі види мистецтв. Творчість античних митців мала гуманістичний характер, в її центрі була людина, її фізичне й духовне життя.

Особливого значення у Давній Греції набуло музичне мистецтво. У багатьох світоглядних системах того часу, зокрема піфагорійській, музика, наділялася містичною силою і вважалася одним із головних шляхів до істини. Всі інші мистецтва трактувалися в контексті музичної специфіки. Так, музика тісно пов'язувалася із математикою, що виявлялося у їхній числовій спорідненості; астрономією, основною концепцією якої була теорія музики небесних сфер, яка втілювала музично-математичне розуміння структури космосу. Музика стала невід'ємною частиною синкретичних і музичних у своїй основі театральних дійств — трагедії і комедії, що поєднували в собі акторську гру, хореографію і музику. Взаємодія мистецтв виявилася у поєднанні краси абстрактних геометричних форм, виконаних на реалістичній основі матеріальних конструкцій і декору, з образами природи, людського тіла, що у поєднанні із музичним звучанням створювало надзвичайний художньо-емоційний інтер'єр (Л.Матвеева).

Розвиток культури Середньовіччя (XV-XI ст.) пов'язується з духовним світосприйняттям мислення. Релігійна догматика окреслювала зміст філософії, літератури, моралі, мистецтва. Художні образи характеризувалися умовністю, узагальненістю, наявністю церковної символіки. Ідейним змістом мистецьких творів було ідеалістичне світосприйняття, відповідно якому дух — це сутність і першооснова світу. Але митці середньовіччя насичували свої творіння актуальним змістом, надавали традиційним художнім образам емоційної характерності, що забезпечило їхню цінність і життєвість упродовж наступних століть.

Основним принципом конструювання цього періоду є архітектоніка, яка знаходить своє яскраве відображення в органічному поєднанні храмової архітектури, живопису (іконопис), музики, риторики й символізує рух від простору зовнішнього світу (архітектура) до внутрішнього (музика). Найбільш важливим та

актуальним видом художнього спілкування є хоровий спів, який, поєднуючись із внутрішньою і зовнішньою архітектурою храму, створював найбільший синтез, «що так вдало і своєрідно розв'язаний у храмовому дійстві» [1].

Унікальним явищем давньоруської культури став знаменний спів, який у поєднанні з іконописом, обрядом, спрямовувався на формування релігійного світогляду людей. Нерідко творці знаменного співу як і майстри церковного живопису, насичували зміст своїх творів земними почуттями, красою музичної мови. В них, зазначає Б.Асаф'єв, та ж сфера почуттів, та ж дисципліна характерів, та ж сильна воля до життя, той же мірний ритм, що і у пам'ятниках давньоруського слова, живопису, різьби і тканин, в образі фресок.

Світогляд Нового часу кардинально відрізняється від середньовічного світосприйняття. Трансцендентний світогляд середньовічної людини змінюється на іманентний світогляд людини Ренесансу, який «не стільки «відкрив», себто знайшов людину, скільки вирвав її з цілості матеріального та духовного всесвіту, одірвав її від вищого світу (чи світів), ізолював її» (Д.Чижевський).

Музичне мистецтво Відродження створює з різними видами художньої творчості безліч внутрішніх і зовнішніх взаємозв'язків. Це позначається у використанні євангельських сюжетів, які знаходять гуманістичне трактування у неперевершених творіннях Санті Рафаеля і вишукано-піднесеному характері мес Палестрини; засвоєнні й осмисленні найважливіших засобів поліфонії, зокрема принципів простого і складного контрапункту, канону, імітації котра проводиться у всіх голосах й сприяє створенню об'ємності звучання, що аналогічне перспективі у живописі; виявленні інтересу художників до точних знань, математичного вираження пропорцій і перспективи у картинах і дослідженнями композиторами особливостей і властивостей звукового матеріалу, виявлення закономірностей технічної сторони музики; у виявленні симпатій художників до фарб, що не змішуються, і прагненні композиторів до використання чистих тембрів хорових голосів у музичних творах.

Основною темою епохи класицизму є ідеологія розуму і культ людини, ствердження високих громадських та моральних ідеалів, звернення до гуманності античного мистецтва. У мистецтві епохи Класицизму панують такі художні стилі як класицизм, бароко і рококо. Репрезентативним видом мистецтва цієї епохи стає література (Дідро, Гольбах, Вольтер, Руссо, Гете, Шиллер), актуальним — театр. Школа живопису у західноєвропейській культурі представлена геніальними творіннями

Пітера Рубенса, Ван Рейна Рембрандта, Мікеланджело Караваджо, Дієго Веласкеса, Ель Греко, Яна Вермера. Музичне мистецтво Західної Європи XVIII ст. прославилось видатними іменами Баха, Глюка, Генделя, Гайдна, Моцарта, Бетховена. Віденська класична школа, представниками якої є Й.Гайдн, В.Моцарт, Л.Бетховен, сформувала новий метод музичного мислення – симфонізм, який знайшов своє втілення у творчості Л.Бетховена. Нові форми інструментального жанру, зокрема фортепіанні мініатюри, які характеризуються живописною зображальністю, виникли у творчості французьких композиторів, зокрема Ж.Ф.Рамо («Le rappel des oiseaux» («Перегук птахів»); «La poule» («Курка»); «L'egyptienne» («Циганка»); «Les Cyclopes» («Циклопи») і Фр.Куперена («La bandoline» («Ароматна»); «Le bavolet fluttant» («Бант, який в'ється»); «Les moissoeurs» («Женці»); «Le reveil-matin» («Будильник»); «La fleurie, on La tendre Nanette» («Та, яка розквітає, або Ніжна Нанетта»); «La favorite» («Кохана»); «Le carillon» («Передзвін»). Романтична концепція є пан-музикальною, оскільки саме через музику визначаються особливості інших мистецтв. Проголошуючи провідним видом мистецтва музику, епоха романтизму якнайбільше збагатилася різними типами взаємозв'язку мистецтв, пошуками тембрової виразності, розвитком інтонаційного багатства, зародженням нових ритмо-формул, більш гострим відчуттям світла й кольору, що знайшло своє пряме й опосередковане відображення в різних видах мистецтва. Зв'язок музики і живопису, виникнення програмної музики, було підготовлене самим історичним процесом відбору інтонацій, внаслідок чого в музиці виникла ціла система зображально-виражальних засобів виразності («звукотвір»), за допомогою якого музика здатна відтворювати ті аспекти навколишньої дійсності, котрі можуть бути «моделлю» для живопису, а також розкривати різноманітні настрої та почуття. Особливе віддзеркалення цієї тенденції спостерігається у творчості західноєвропейських романтиків, художні образи яких насичені специфічними ознаками інших мистецтв. Художньо-стильові особливості композиторів-імпресіоністів характеризуються оригінальним розв'язанням тембрових ефектів, витонченим звукописом, грою світлотіні, оновленням засобів музичної виразності, музичною зображальністю. Яскравими прикладами є твори К. Дебюссі «Острів радості», «Місячне сяйво», «Море», «Дівчина з волоссям кольору льону», «Ноктюрни», М. Равеля «Гра хвиль». Взаємозв'язок мистецтв виявився і в прагненні художників розкрити внутрішній світ композиторів і поетів (І. Труш – портрети Лесі

Українки, І.Франка, М. Лисенка, П. Житецького; В. Штернберг – портрет Т. Шевченка, М. Лисенка).

XX століття – епоха надзвичайно загострених суспільних протиріч і найбільших соціальних потрясінь; наукові відкриття і науково-технічна революція змінили традиційні уявлення про навколишню дійсність. У зв'язку з цим змінюється і сама людина, її уявлення про те, що в мистецтві прекрасно і що потворно, її ставлення й розуміння навколишнього світу. Мистецтво XX століття характеризується неоднорідністю, виникненням нових напрямків і стилів, відбиттям духу епохи засобами оновленого «інтонаційного словника». Це позначається у характері образної мови, посиленні дисонантності, послабленні функціональних зв'язків, появою нових ритмо-формул, акордів нетерцієвої побудови, повною реалізацією змішаних гомофонно-поліфонічних форм викладу (Хиндеміт, Стравинський, Шостакович, Прокоф'єв, Берг, Мясковський, Щедрін, Шенберг, Мессіан, Барток).

«Інтонаційний словник епохи» (Б.Асаф'єв) XXI ст. характеризується змінами художнього мислення, синтетичністю, що зумовлено інтеграційними процесами техногенної цивілізації. З'являється такий синтетичний вид творчості як мульти-медіа-продукція, різноманітні форми медіа-мистецтва, що сприяє розширенню меж пізнавальних можливостей, зберігаючи при цьому самостійність, своєрідність і неповторність кожного з них.

Огляд типології художнього синтезу на кожному з її етапів дає змогу констатувати, що всі етапи культурного розвитку визначаються універсальною можливістю інтегрованого потенціалу музики у формуванні різних типів взаємодії мистецтв. Система взаємодії мистецтв не є замкнутою, а створюється і функціонує відповідно технічному і духовному розвитку суспільства, доповнюється неповторними ознаками один одного, створюючи якісно нові й глибокі за силою емоційного впливу утворення, які, відбиваючи світоглядні позиції художньої епохи і митця, гармонійно й цілісно впливають на особистість.

Тому у процесі художнього сприйняття музичних творів важливим є відтворення «художньої картини світу», виявлення подібних ліній розвитку художнього мислення та його детермінант, що можливе на основі принципів комплексності й міждисциплінарності, інтеграції усіх видів художньої творчості (Б.С. Мейлах), створення культурно-художнього контексту, в умовах якого складається образний світ художнього твору, відтворення системи художніх цінностей, подання цілісного уявлення про художню культуру певної

історичної епохи, що ґрунтується на виявленні її духовно-змістового смислу.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Аверинцев С.С. Взаимосвязь и взаимовлияние жанров в развитии античной литературы. – М., Наука, 1989. – 276 с.
2. Веселовский А.Н. Историческая поэтика (Вступ. ст. И.К.Горского, с.11 – 31; Коммент. В.В. Мочаловой). – М.: Высш. шк., 1989. – 404 с.
3. Долгополов И. «Мастера и шедевры»: В 3 т. Т.1 – М: Изобразительное искусство», 1986. – 720 с.: ил., С. 13.
4. Еремеев А.Ф. Границы искусства: Социальная сущность художественного творчества. – М.: Искусство, 1987. – 319 с.

5. Каган М.С. Морфология искусства. Историко-теоретическое исследование внутреннего строения мира искусств. Ч. 1, 2, 3. – Л.: Искусство, 1972. – 440 с.

6. Михалев В.П. Видовая специфика и синтез искусств. – Киев: Наукова думка, 1984. – 99 с.

7. Шип С. Музична форма від звуку до стилю. – К.: Заповіт, 1998. – 367с.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА:

Стратан-Артишкова Тетяна Борисівна – доцент кафедри музично-теоретичних та інструментальних дисциплін КДПУ імені Володимира Винниченка.

Наукові інтереси: формування художнього сприйняття майбутніх учителів музики.